

Senka Kovač¹

Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Jelena Kovač

Beograd

VRAČARSKA DVORIŠTA U PRVOJ DECENIJI XXI VEKA: ARHITEKTONSKO-ANTROPOLOŠKO ISTRAŽIVANJE SUSEDskih ODNOSA*

Apstrakt: Ovaj rad je rezultat arhitektonsko-antropološkog istraživanja starih dvorišta na Vračaru. Istraživanjem smo nastojale da utvrdimo tipove starih dvorišta i vrstu susedskih veza u delu Vračara koji ubrzano nestaje pod pritiskom urbanizacije i *investitorske gradnje*. Tokom istraživanja starih vračarskih dvorišta podjednaku pažnju posvetile smo prostornom i socijalnom susedstvu. Analizom prostora utvrdile smo da u proučavanoj oblasti postoje dva tipa starih vračarskih dvorišta: zatvoreni i otvoreni tip. Istraživanje je pokazalo da na susedske veze ne utiče tip dvorišta, već svi faktori koji danas prate urbani život u velikom gradu. Jedan od najvažnijih faktora koji menja sliku kraja i susedskih odnosa, jeste pritisak investitorske gradnje, prema kojoj stanovnici vračarskih dvorišta imaju negativan stav. U završnom delu ovog rada ističemo neophodnost većeg angažovanja antropologa i arhitekata. Umesto objekata koji nemaju zadovoljavajući odnos prema urbanističkom kontekstu i strukturi grada, potrebno je graditi objekte u skladu sa principima kvalitetnog stanovanja.

Ključne reči: urbana antropologija, arhitektura, susedski odnosi, Vračar, Beograd

Terenska arhitektonsko-antropološka istraživanja vračarskih dvorišta započele smo 2004. godine sa ciljem da istražimo susedske odnose u starim dvorištima na Vračaru koja su pod pritiskom urbanizacije, a u poslednjoj deceniji XX veka i *investitorske gradnje*, izložena sistematskom nestajanju. Preliminarne rezultate ovog istraživanja saopštile smo na Međunarodnom naučnom skupu u Beogradu 2005. godine (Kovač i Kovač 2005, 83-84). Ovaj tekst je rezultat dopunskih istraživanja u poslednjih pet godina.

Vračarska dvorišta nastala su krajem XIX i početkom XX veka, kada se, kako je navela Mirjana Roter-Blagojević (Roter-Blagojević 2008, 100-103): "na Englezovac, koji je uredio i isparcelisao Škotlandanin Makenzi i na Čuburu, naseljava siromašnije stanovništvo, koje je živelo u malim dvorišnim kuća-

¹ skovac@f.bg.ac.rs

ma sa jevtinim stanovima. Zajednička dvorišta sa brojnim malim stanovima u kojima su živeli zanatlije, radnici, intelektualci i umetnici, davali su poseban karakter ovom delu Beograda, koji je nažalost tokom poslednjih decenija, zbog brze rekonstrukcije i izgradnje novih zgrada, u velikoj meri izgubljen".

Cilj našeg arhitektonsko-antropološkog istraživanja bili su susedski odnosi u starim vračarskim dvorištima na potezu od Hrama Svetog Save do ulice Gospodara Vučića, jedne od graničnih ulica prema opštini Voždovac. Dodatni motiv za ovo istraživanje bio je i taj, što više od dvadeset šest godina živimo na Vračaru u višespratnici, na mestu gde je do šezdesetih godina XX veka bilo dvorište. Arhitektonsku analizu prostora uradila je Jelena Kovač. Kao saradnik u istraživanju u Dubljanskoj i Šumatovačkoj ulici bila je antropolog Irena Rakočević-Lazić.

Susedski odnosi u Beogradu do osamdesetih godina XX veka nisu bili predmet ozbiljnijih etnoloških istraživanja. U retke radove o susedskim odnosima izdvajamo izuzetno vredan magistarski rad Gordane Ljuboje *Susedski odnosi na Dorćolu* (Ljuboja 1984) i rad Zorice Divac *Komšijski rituali* (Divac 2002, 227-234) ².

Gordana Ljuboja je tokom osamdesetih godina dvadesetog veka pronašla antropološki put ³ u izučavanju urbanih tema, kojima su se do tada bavili sociolozi. Citirajući radove Suzane Keler (Keller 1972, 276-289) o konceptima susedstva u sociološkoj perspektivi, Gordana Ljuboja je precizno odredila hipotetički okvir svojih istraživanja na Dorćolu. Ovaj izuzetan rad bio nam je od velike pomoći prilikom sagledavanja ove kompleksne teme.

Gordana Ljuboja široko definiše susedstvo i smatra da susedski odnosi "proizlaze iz neposredne blizine stanovanja i deobe jednog zajedničkog prostora" (Ljuboja Op.cit. 135). Značajno je njeno precizno određenje termina "komšija" koji koristimo u našem radu. Termin komšija preuzet je iz turskog jezika i u širokoj upotrebi je u našem jeziku. On ukazuje i na određenu distancu i poštovanje, ali i sličnost. "Funkcija ovog termina je da u nejasnim i ne strukturiranim situacijama poveže ljude, ističući zajedničku pripadnost jednoj grupi. Ovaj termin omogućuje da se uspostavi komunikacija, i za nju neophodna doza bliskosti, i onda kada ne postoji nijedan drugi uslov za nju (...).U našoj kulturi termin 'komšija' predstavlja sredstvo koje povezuje ljude na manje krut i manje formalan način (...)" (Ibid.,75).

² Predmet njenog istraživanja bili su susedski odnosi u višespratnicama u Starom gradu i u opštini Savski Venac.

³ Tokom devedesetih godina i kasnije urbanim temama uspešno se bavi Vesna Vučinić-Nešković (izdvajam rad: Vučinić 1995, 168-184; Vučinić 1999). Tokom dvehljaditih značajan je rad Gordane Gorunović (Gorunović 2005, 229-255). Autorka je u ovom radu dala jasan teorijsko-metodološki okvir za etnološko-antropološko proučavanje lokalne zajednice u novom stambenom naselju Misa Vinogradi u Pančevu.

Instrument istraživanja

Naš upitnik imao je pet celina. Služio nam je kao podsetnik za slobodno vođen razgovor. U nekim dvorištima naši ispitanici dozvolili su nam i snimanje razgovora, što nam je olakšalo obradu podataka u dvorištima u kojima je više ispitanika spontano odgovaralo na postavljena pitanja.

U prvom delu upitnika nalazili su se *Opšti podaci o informatoru* (7 pitanja). Drugi deo upitnika sadržao je pet pitanja kojima smo ispitivale *Odnos prema mestu stanovanja*. Treći deo upitnika *Arhitektonski aspekt* (9 pitanja), obuhvatio je kriterijume za određivanje tipova dvorišta (plan dvorišta), prostorni raspored, položaj objekata na parceli, tip kuća u dvorištu, spratnost objekata, odnos položaja ulaza u objekat i položaja prostornog repera, mapiranje susedskih veza, prostorni prikaz lokacije najbližih suseda bilo da je u okviru jednog dvorišta ili posmatrano u širem kontekstu. Četvrti deo upitnika odnosi se na *susedske odnose* (11 pitanja) kojim smo želele da utvrdimo vrstu susedskih veza. Peti deo upitnika sastoji se od 19 pitanja kojima smo želele da istražimo *socijalnu stranu susedskih odnosa*.

Nastojale smo da ispitamo što veći broj žitelja istog dvorišta, različitog uzrasta i pola. Istraživanjem smo obuhvatile, tamo gde je to bilo moguće, više generacija unutar istog domaćinstva. Pokazalo se da je to bila naša "kontrolna grupa", zato što su neki (stariji) ispitanici u svojim iskazima, ponekad, idealizovali susedske odnose.

Trudile smo se da našim komšijama sa kojima živimo na Vračaru⁴, ostavimo punu slobodu da saopšte svoje mišljenje. Odlučile smo se za slučajno odabran uzorak. Zahvalne smo našim komšijama iz vračarskih dvorišta što su nas u svoje domove primali srdačno, otvoreni za saradnju, ne tražeći od nas da prethodno najavimo svoj dolazak.

Arhitektonska analiza prostora

Analizom vračarske matrice, parcelacije, spratnosti, kvaliteta i boniteta stanovanja izdvojile smo

1. Oblast oko Hrama Svetog Save, tzv. Svetosavski plato do Šumatovačke ulice. U ovom delu dominantan oblik stanovanja je na uskim i izduženim parcelama. U okviru jedne parcele često stanuju 2-9 porodica. Predviđena je transformacija ovog područja u kompaktnu blokovsku celinu, koju čini skup pojedinačno izgrađenih zgrada na odgovarajućim parcelama i formiranje zele-

⁴ Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, Vračar je imao 58386 stanovnika. Prosečna starost stanovnika Vračara je 44,5 g. (Republički zavod za statistiku Srbije, Popis 2002, 22-23).

Vračarska dvorišta...

nih površina u unutrašnjosti blokova. Prostorna analiza tipova dvorišta zastupljenih u toj zoni pokazuje zatvorenost u odnosu na ulicu. Ulazna zona je uska i izdužena, a mesto na kojima se uspostavljaju susedski odnosi nalazi se u dubini parcele i izdvojeno je od ulazne zone.

2. Drugu zonu čini centralna oblast vračarske zone između ulica Šumatovačke, Nebojšine, Maksima Gorkog i Južnog bulevara. Tu dominira rezidencijalno stanovanje. Objekti su nastali pre drugog svetskog rata. Sagrađeni su i novi objekti koji se u potpunosti uklapaju u elitni karakter te zone. Ova zona nije bila predmet našeg istraživanja.

3. Otvoreni gradski blok obuhvata prostor između ulica Južni bulevar, Sime Igumanova i Maksima Gorkog. Ovaj blok nastao je početkom šezdesetih i sedamdesetih godina transformacijom individualnog stanovanja sa strogom parcelacijom. Objekti su bili sagrađeni uz regulacionu liniju, a u unutrašnjosti su se formirala dvorišta.

Otvoreni gradski blok koji je nastao na njihovom mestu karakterišu slobodno postavljeni višespratni objekti na jedinstvenoj zajedničkoj površini bez parcelacije. Slobodni prostori uređeni su kao velike zelene površine sa prostorima za dečiju igru, sport i rekreaciju. Predstavljaju odraz jednog vremena moderne arhitekture.

4. Granična oblast naslanja se na otvoreni gradski blok do ulice Gospodara Vučića, koja predstavlja jednu od "granica" Vračara. Karakteriše je individualno stanovanje, kuće sa prostranim dvorištima, otvorenim ka ulici. U ovoj oblasti mesta okupljanja lako su vidljiva sa glavnog ulaza u dvorište.

U ovoj zoni, kao i u ostalim delovima grada, vrši se ukрупnjavanje parcela i formiranje objekata za kolektivno stanovanje do pet spratova. Prema ovoj vrsti gradnje, stanovnici vračarskih dvorišta imaju izrazito negativan stav, zato što se narušava izgled Vračara za koji su posebno vezani.

Jedan broj objekata podignutih dvadesetih godina dvadesetog veka je u lošem stanju, pa su vlasnici primorani, usled opšte finansijske krize, da ustupe svoju parcelu za gradnju novih objekata u kojima će dobiti stanove. Nekoliko sazidanih objekata u ovoj zoni, tipičan su primer *investitorske arhitekture* lišene kvalitetnog odnosa prema urbanističko-prostornom kontekstu centralne gradske opštine i rezidencijalnog karaktera ove zone.

Vračarska dvorišta: susedski odnosi

Preciznom analizom prostora utvrdile smo da u proučavanoj oblasti postoje dva tipa starih vračarskih dvorišta. Prvi tip nalazi se u delu Vračara oko Hrama Svetog Save do Šumatovačke ulice. U toj zoni preovlađuje *zatvoreni tip dvorišta*. Kao što smo navele, prostorna analiza tipova dvorišta zastupljenih u toj zoni pokazuje zatvorenost u odnosu na ulicu. Ulazna zona je uska i izdužena, a mesto na kojima se uspostavljaju susedski odnosi nalazi se u dubini parcele i izdvojeno je od ulazne zone.

Drugi tip dvorišta preovlađuje u delu Vračara od otvorenog gradskog bloka u Južnom bulevaru do Maksima Gorkog i ulice Gospodara Vučića □ jedne od granica Vračara. U ovoj zoni nalaze se kuće sa prostranim dvorištima, otvorenim ka ulici. Mesta okupljanja lako su vidljiva sa glavnog ulaza u dvorište. Ovaj tip dvorišta označile smo kao *otvoreni tip*.

Odnos prema mestu stanovanja

Naši ispitanici u obe zone imaju različit *odnos prema mestu stanovanja*. On je u tesnoj vezi sa dužinom boravka na Vračaru i prethodnim boravcima u drugim delovima grada. S obzirom na blizinu Čubure, želele smo da utvrdimo da li postoji lokalno identitetsko određenje ("Čuburac"). Istraživanje je pokazalo da su naši ispitanici u različito vreme naseljavali stara dvorišta. Prve kuće sazidane su početkom tridesetih godina dvadesetog veka, a u proteklih osamdeset godina promenili su se stanari dvorišta. U poslednjih nekoliko godina vlasnici tih kuća izdaju deo prostora, najčešće studentima.

Ispitanici najstarijih dvorišta navode da je na "Vračaru njihova dedovina" da "nemaju drugi zavičaj nego ovaj ovde". Jedna grupa se identifikuje sa mestom kao "neko ko stanuje u jednom delu grada". Žene koje su se udale prihvatile su odnos prema Vračaru koji imaju i njihovi muževi, mada među odgovorima (2) postoji značajnija vezanost za kraj odakle su došli (Dorćol i u jednom slučaju Voždovac). U grupi ispitanika starosti do 30 godina postoji veća lokalna vezanost za kraj (Vračar). U ostaloj starosnoj grupi veći deo ispitanika ne oseća se kao posebna grupa. Samo jedan ispitanik iz starog dvorišta u Mihajla Gavrilovića naglašava svoju lokalnu pripadnost kao Čuburac:

"Kad smo kao klinci išli na igranke delili smo se na one koji su sa Dorćola i na one sa Čubure. Ne mislim da ja imam neki poseban status, ali ja ne mogu da se osećam nekako drugačije nego kao Čuburac. Na to sam ponosan!" (Stanko, 55 godina).

Ispitanici u oba tipa dvorišta imaju pozitivan odnos prema kraju u kome žive. Najčešće kao predost života na Vračaru navode "privatnost", "komšijski odnos", "život u dvorištu", "tope, prisne ljudske odnose" i "blizinu grada".

Kao najčešće nedostatke stanovanja u dvorištu na Vračaru, naši ispitanici navode nedostatak centralnog grejanja i nerešene komunalne probleme (nedostatak kanalizacije i postojanje septičkih jama u delu otvorenog tipa dvorišta. U ovom delu navodi se i "nedostatak želje za uređenjem starih dvorišta" i "nepostojanje kulture stanovanja" u dvorištima.

Iako se neki ispitanici žale na loše higijenske uslove u kraju u kome žive, najčešći problem jesu novi objekti koji se grade tako da je razmak između zgrada samo dva metra. Na investitorsku gradnju posebno se žale stanovnici Ulice Heroja □ jedne od granica Vračara, prema opštini Voždovac. Kažu:

"Ružno je što Vračar ovako izgleda". U delu ulice Sime Igumanova naši ispitanici ističu da im smeta to što im "neboder bulji u dvorište". Reč je o višespratnicama koje su u ovom delu grada zidane u periodu od šezdesetih do sedamdesetih godina dvadesetog veka, ali i novim višespratnicama koje su podignute tokom dvehiljaditih.

Komšijski odnosi: susedi iz dvorišta-ostali susedi

Gordana Ljuboja je naglasila da za prostornu raširenost susedstva od značaja može da bude unutrašnja povezanost i homogenost uže grupe. S druge strane, "opseg poimanja susedstva predstavlja pokazatelj koliko je čovek adaptiran i intiman sa krajem u kome živi (Ljuboja Op. cit., 68-69).

Žitelji starih dvorišta na Vračaru navode da sve svoje komšije pozdravljaju. Iz tog šireg kruga izdvajaju uži krug sa kojim održavaju bliže odnose. Bliži odnosi se najčešće održavaju sa susedima iz istog dvorišta, ali se među mladom grupom ispitanika zapažaju prisnije susedske veze sa istom generacijom izvan užeg susedskog kruga u dvorištu.

U oba tipa dvorišta preovlađuju odgovori da se ne poveravaju komšijama iz dvorišta i da sa komšijama razgovaraju o običnim svakodnevnim stvarima. ("Ne treba se poveravati, to komšija može da iskoristi"; "retko se poveravam" i "ako se poveravam to izgleda kao da tražim pomoć". Tri ispitanika navode da se poveravaju komšijama iz kraja (reč je o mlađim žiteljima dvorišta koji ostvaruju prisnije kontakte sa svojom generacijom u kraju). Podjednak broj ispitanika u oba tipa dvorišta (2) poverava se svojim komšijama iz dvorišta.

Uočeni su u zatvorenom tipu dvorišta primeri loših susedskih veza u istom dvorištu. Kao razlozi narušenih susedskih veza, navode se imovinski problemi oko rušenja objekata. Relativno mali prostor zatvorenog dvorišta deli više vlasnika, koji, kako navode, nisu adekvatno vrednovani u dodeli novog stambenog prostora.

Naši ispitanici u oba tipa dvorišta navodili su da im pripadnost generaciji nije važan uslov za druženje. Polovina naših ispitanika navodi da se druže sa pripadnicima različitih generacija, a polovina ispitanika druži se sa pripadnicima svoje generacije. Samo jedan odgovor je bio da izbegavaju stariju generaciju.

Istraživanjem smo obuhvatile najvažnija mesta okupljanja muškaraca, žena i dece.

Ispitanici iz otvorenih dvorišta starosti od 60-70 godina žale što su ukinute mesne zajednice. U jednoj od njih ("Franc Rozman") okupljali su se i igrali šah. Od javnih prostora žitelji otvorenih dvorišta u Ulici Heroja okupljali su se svakodnevno oko klupe "na čošku" ispred jednog starog dvorišta. Tako je bilo 2005. godine kada smo sedele na tom mestu, razgovarale sa našim komšijama i fotografisale to mesto. Drugo mesto okupljanja bilo je "drvo patika" na kome

su nekada deca kačila svoje iznošene patike. Kako su nam rekli, drvo je obolelo, pa su ga ljudi iz "zelenila" posekli. Te godine su stare patike kačili za kabl električnog stuba u blizini, pa su taj "običaj" kasnije zabranili iz Elektrodistribucije. U aprilu 2010. pokazali su mi s ponosom da se "drvo patika" oporavilo. Raste novo stablo i ono je centar okupljanja svih generacija. "Klupa na ćošku" ne postoji. Na tom delu starog dvorišta napravljena je višespratnica.

Komšije iz zatvorenih dvorišta najčešće odlaze na plato ispred Hrama Svetog Save. U ovom delu Vračara muškarci se inetnzivnije družu kod jednog automehaničara, koji se devedesetih doselio iz Bosne. Pranje i popravka automobila, najčešći su povod za druženje muškaraca.

Naši ispitanici su naveli da su najčešća mesta okupljanja u zimskom periodu kuće, a leti u vreme velikih vrućina dvorišta.

Društveni aspekt komšijskih veza

U obe zone susedstvo podrazumeva izvesne obaveze. Od suseda se očekuje da uzmu učešća u akcijama vezanim za susedstvo. Od užeg kruga komšija očekuju, sitne usluge u svakodnevnom životu (plaćanje računa, podizanje penzije, zalivanje cveća, pozajmljivanje alata). Neki stanovnici zatvorenog tipa dvorišta ostavljaju ključ od svog stana komšijama u dvorištu. U slučaju ozbiljnijeg problema, očekuju da im se komšija obrati za pomoć i spremni su da mu je pruže.

Druženja komšija uslovljena su dnevnim obavezama stanovnika oba tipa dvorišta. Žene sličnih interesovanja okupljaju se u vreme prepodnevnog ili popodnevnog emitovanja španskih serija. U oba tipa dvorišta nije potreban nikakav poseban povod za druženje. Nekada je povod za posetu kafa (jutarnja ili popodnevna) ili šah kod muškaraca. U jednom dvorištu u blizini Hrama navode da u letnjem periodu veći deo dana i noći provode zajedno sa svojim komšijama napolju.

Većina ispitanika u oba tipa dvorišta nam je rekla da nije potreban poziv i da kod svojih komšija mogu da odu, a i da komšije dođu kod njih, u bilo koje vreme. Pet ispitanika su navela da je potreban poziv, a dva da se oni iz pristojnosti najave, da vide, kako kažu, da li je komšija kod kuće. "Verujem da ne bi bilo problema da se pojavim u bilo koje doba dana", navodi jedan od njih.

Učestalost posećivanja varira u oba tipa dvorišta i zavisi od raspoloživog vremena. Veze su od svakodnevnih do 2-3 puta nedeljno i kako navode "po potrebi". Samo jedan ispitanik rekao je da uopšte ne posećuje svog komšiju.

Tokom ovog istraživanja interesovalo nas je da li žitelji dvorišta izlaze sa svojim komšijama. Odgovori na ovo pitanje variraju. Ispitanici imaju različite potrebe, pa se njihovi odgovori mogu grupisati u nekoliko grupa. Polovina ispitanika ne izlazi sa svojim komšijama. Ostali odlaze na mesta okupljanja njihove starosne grupe (primer okupljanja u "Vltavi" "svakog 27. u mesecu" □

Vračarska dvorišta...

navodi naš ispitanik iz Ulice Heroja). Naši ispitanici iz zatvorenih dvorišta navode da zajedno putuju sa penzionerima na Taru, Zlatibor ili u Kladovo. Jedna mlađa ispitanica odlazi sa komšijama iz šireg susedstva u pozorište.

Jedan broj ispitanika žali se na nedostatak vremena za izlazak sa komšijama. U oba tipa dvorišta kod nekih ispitanika nedostatak pripadnika iste generacije je prepreka za zajednički izlazak.

Većina ispitivanih u oba tipa dvorišta smatra da preko komšija nije stekla nove prijatelje.

"Ja sam prijatelje stekao pre 35 godina i od tada naovamo nemam utisak da imam više prijatelja. Poznanika imam puno, drugara manje, a prijatelja ne. Ta je reč visoko kotirana, za mene... Puno mi znači i teško bih je izgovorio za nekoga..." (Stanko, 55 godina).

U grupi onih koji smatraju da su preko komšija stekli prijatelje, ilustrativan je odgovor u kojem ispitanik iz zatvorenog tipa dvorišta navodi da je upoznavanjem komšijinih rođaka i prijatelja, proširio krug svojih prijatelja.

U oba tipa dvorišta komšije su rado viđeni gosti na svadbama, rođendanima (dece), ili porodičnim slavama, kada se komšije obično ne pozivaju, jer se podrazumeva da su pozvani. Posete su uzajamne.

U jednom delu zatvorenih dvorišta gde ne postoje prisne komšijske veze u dvorištu, pozivaju na važne svečanosti komšije iz šireg susedstva. U dva slučaja ne postoji želja za druženjem, jer nema bliskosti.

Generalno, naši ispitanici ocenjuju *odnos sa komšijama iz kraja* kao "dobar, korektan, odličan", ali ima i onih koji navode da je on "površan" i "ne tako blizak". Ilustrativan je primer žitelja otvorenih dvorišta koji već gotovo 60 godina imaju za komšije žitelje takozvanog otvorenog bloka, ali i one koji žive u novim zgradama koje zidaju investitori:

"Sa ovima koji imaju svoje kuće odnosi su jako dobri, a ovi koji žive u soliteru, oni su za mene samo gosti, očekujem da se ponašaju kao gosti... sve ih dobro znam iz viđenja, na dobar dan smo... pitam da li mogu nešto da pomognem i sl. u principu ih ne poznajem..."

Stanovnici otvorenog tipa dvorišta kažu da posećuju samo svoje nekadašnje komšije iz dvorišta, koji sada žive u novim višespratnicama na mestu njihovih dvorišta. Ostale stanare te zgrade ne poznaju.

U Ulici Heroja koja se graniči sa Voždovcem hvale odnose sa komšijama, navodeći da nema idealnog čoveka i kažu "Ovi gore na Voždovcu se sami sa sobom ne družu! Oni dolaze kod nas!"

Tokom ovog istraživanja imale smo samo dva primera negativnih stereotipija prema onima koji su naselili tokom ratnih devedesetih Beograd, što je nedovoljan broj za bilo kakva uopštavanja. Da su nekada imali "više vremena za druženje", "bilo je manje ljudi", "živelo se više na ulici". Po njihovom mišljenju "i ranije se radilo, ali se i mirnije živelo".

Da li su nekada komšijski odnosi bili bolji i zašto?

Ispitanici oba tipa dvorišta navode da su televizija i novine uticali na smanjenje druženja. Desio se, kako navodi jedan naš ispitanik, "medijski udarac u glavu":

"Sve se promenilo od kako su nam ušli televizori u kuću. Nekada nam je manje trebalo finansijskih sredstava da održimo ljudske odnose, a sada se vadimo na to da nemamo dovoljno para, udaljavamo se zato što su nam želje i prohtevi veći, a zanemarujemo ono ljudsko."

Po mišljenju nekih stanovnika otvorenih dvorišta komšijski odnosi su se promenili doseljavanjem novih žitelja dvorišta i "donošenjem ružnih navika." Izdvojile smo nekoliko odgovora:

"Međuljudski odnosi su nekad bili mnogo topliji, nije se dešavalo da neko bude bolestan, a da se ne zna... Jedan fini ljudski odnos je vladao, a sada počinje užasno vreme".

"Vreme čini svoje. Menja se lice pelepog Vračara, gde je svako dvorište imalo svoju dušu... Nema više dvorišta!"

"Sada dolaze neke nove kuće, to se menja... Nama ostaju sećanja... U ovom trenutku malo je starosedelaca i na prste jedne ruke mogu da ih izbrojim."

"Neimar ima svoju klimu, ali nema svoju dušu, a sve ove male uličice imale su svoju dušu, sada se grade nove kuće. Investitori nisu vodili računa o starim kućama, sada svako gradi kako hoće (...)."

Samo tri ispitanika navela su da su komšijski odnosi bili isti i pre i sada. Nisu se, po njihovom mišljenju, bitnije promenili.

Šta kvare komšijske odnose?

U oba tipa dvorišta na ovo pitanje dobile smo različite odgovore. Ispitanici vrednuju razlike u raspoloženjima svojih suseda. Kažu da postoje manje nesuglasice, navodeći da nikad ne može sve da bude idealno u međuljudskim odnosima. Sa setom govore da Vračar "menja svoju dušu" i u oba tipa dvorišta komšijske odnose kvare investitori i ponekad nezadovoljstvo dobijenim. Retko komšijske odnose kvare "svađe žena" i "želja nekih komšija da saznaju šta se dešava u tuđoj kući i dvorištu". Jedna mlađa ispitanica navela je da su njeni susedi iz dvorišta u stanju da "zbog gluposti ne pričaju po nekoliko godina". Najčešći razlog su nerešeni stambeni odnosi. Žitelji zatvorenih dvorišta navode da: "Rušenje kuća i dogovor oko podele novih stanova stvara nesuglasice,

ali ne i ozbiljnije svade". Naši ispitanici su nam rekli da i u otvorenim dvorištima gde ima više vlasnika i naslednika, ne mogu da se dogovore oko zajedničkog prostora, pa u nedostatku finansijskih sredstava uređuju samo unutrašnjost kuće i čekaju investitore.

Zaključak

Tokom istraživanja starih vračarskih dvorišta podjednaku pažnju posvetile smo prostornom i socijalnom susedstvu. Preciznom analizom prostora utvrdile smo da u proučavanoj oblasti postoje dva tipa starih vračarskih dvorišta: zatvoreni i otvoreni tip.

Istraživanjem smo utvrdile da u oba tipa dvorišta ispitanici održavaju susedske veze. Na intenzitet susedskih odnosa ne utiče tip dvorišta, već svi faktori koji danas prate urbani život u velikom gradu. Jedan od najvažnijih faktora koji menja sliku kraja i susedskih odnosa, jeste pritisak investitorske gradnje, prema kojoj stanovnici vračarskih dvorišta imaju negativan stav.

I ovo istraživanje je pokazalo da arhitektonska struka nekada neće, a nekada ne želi da se ozbiljnije bavi ovim problemom u Beogradu. Pozitivan primer je svakako šira akcija građana da sačuvaju Znanstveni centar na Čuburi od namere grupe arhitekata u gradu da tu zonu pretvori u garažu!

Lista nepromišljenih poteza na Vračaru nije konačna tokom poslednjih nekoliko godina. Investitorska arhitektura "cveta". Investitori dok brzo grade ne obaziru se na temelje starih kuća. Bilo je primera da su u naletu te gradnje nestajala i dvorišta i kuće naših sugrađana.

Čini se da svi zatvaraju oči pred ovakvom investitorskom gradnjom na Vračaru. Na mestu starih dvorišta grade se stanovi ispod minimalnih uslova za kvalitetno stanovanje (loše provetrenosti, osunčanosti, loših instalacija, bez zelenih površina, mesta za okupljanje i druženje sa komšijama).

Arhitektonska kritika je na marginama našeg sistema. Arhitekta mogu da postave pitanje svog doprinosa razvoju arhitekture grada. Novim generacijama, mogu svakako da poruče da ono što je sazidano na mestima nekih starih dvorišta na Vračaru jeste primer kako ne treba da grade.

Potrebno je veće angažovanje i antropologa i arhitekata. Smatramo, da bi se uz stroge propise, standarde koji bi se postavili investitorima i njihova edukacija, postigao viši nivo stambene gradnje.

Umesto objekata koji nemaju zadovoljavajući odnos prema urbanističkom kontekstu i strukturi grada, potrebno je graditi objekte u skladu sa principima kvalitetnog stanovanja. Duh vračarskih dvorišta bi mogao da bude sačuvan kroz krovne bašte, bašte u unutrašnjosti parcela i kvalitetnije projektovanje stambenih celina na mestu starih vračarskih dvorišta.

Senka Kovač i Jelena Kovač

Bokeljska- jedna od "granica" Vračara- na mestu otvorenog dvorišta 2010.

Ulica Vojvode Hrvoja- stare patike na električnom kablju 2005.

Ulica Vojvode Hrvoja "Drvo patka" 2010.

Vračarska dvorišta...

Klupa u Vojvode Hrvoja 2005. godine

Zgrada na istom mestu 2010. godine

Senka Kovač i Jelena Kovač

2010.

Ulica Mihajla Gavrilovića- otvoreni tip dvorišta 2005.

Vračar 2005., zatvoreni tip dvorišta

Literatura

- Горуновић**, Гордана. 2005. "Концептуални оквири етнолошко-антрополошког проучавања новог насеља у предграђу". У *Проблеми културног идентитета становништва савремене Србије*, ур. Сенка Ковач, 229-255. Београд: Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета.
- Дивац**, Зорица. 2002. Комшијски ритуали, Обичаји животног циклуса у градској средини. *Посебна издања Етнографског института Српске академије наука и уметности* 48: 227-234.
- Љубоја**, Gordana. 1984. *Susedski odnosi na Dorćolu*. Magistarski rad. Univerzitet u Beogradu □ Filozofski fakultet.
- Keller**, S. 1972. "Neighborhood Concepts in Sociological perspective". In *Human Identity in the Urban Environment*, eds. G. Bell, J. Tyrwhitt, 276-289. London.
- Ковач**, Senka i Jelena Kovač. 2005. "The old courtyards of Belgrade: places where ethnology meets architecture". U *Abstracts*, eds. Vesna Vučinić-Nešković, Ulf Brunnbauer, 83-84. Belgrade: School of Philosophy: International Association for Southeast European Anthropology.
- Ротер-Благојевић**, Mirjana. 2008. "Šetnja kroz arhitekturu Beograda: zapadni i istočni Vračar". U *Katalog Grad na vodi*, ur. Maja Stanković, 100-103. Nedelja arhitekture 27. jun-6. jul, Društvo arhitekata Beograda i Kulturni centar Beograda.
- Вучинић**, Весна. 1995. Антропологија у "дивљим" насељима: поглед на Старо сајмиште у Београду. *Гласник Етнографског института САНУ* XLIV: 168-184.
- Вучинић**, Весна. 1999. *Просторно понашање у Дубровнику. Антрополошка студија града са ортогоналном структуром*. Београд: Филозофски факултет.

Primljeno: 15.03.2010.

Prihvaćeno: 30.04.2010.

Senka Kovač
Jelena Kovač

**YARDS OF THE VRAČAR NEIGHBORHOOD IN 2000S:
ARCHITECTURAL AND ANTHROPOLOGICAL RESEARCH OF
NEIGHBORLY RELATIONS**

This paper is the result of mutual architectural and anthropological research of old yards in Belgrade's Vračar neighborhood. We tried to determine types of old (court)yards and modes of neighborly relations in part of Vračar which is steadily disappearing because of urbanization and so-called investment building. In the course of the research of old Vračar yards, we paid equal attention to both spatial and social neighborhood. By means of spatial analysis we determined that there are two types of old yards in the examined area – the enclosed and the open type. Research showed that the type of yard does not influence the neighborhood relations, while the entirety of factors related to contemporary urban life in big cities does. One of the most important factors which alters the neighborhood's landscape and neighborhood relations is the thrust of investment building, and inhabitants of Vračar yards have negative attitudes towards it. In the final part of the paper we emphasize the necessity of greater engagement of anthropologists and architects. Instead of buildings which don't appropriately relate to urban context and city structure, construction of buildings which are more aligned to principles of quality habitation is needed.

Key words: urban anthropology, architecture, neighborhood relations, Vračar, Belgrade.